

*Зеленяк П. А.,
ад'юнкту 1 курсу
кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії внутрішніх справ*

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Анотація. У статті досліджена історія становлення та види покарань за злочини проти життя і здоров'я, вчинені щодо дітей. Здійснено порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на життя і здоров'я дітей у вітчизняному законодавстві.

Ключові слова: генезис кримінальної відповідальності, діти, малолітні, неповнолітні, права та інтереси дітей, злочин, кримінальна відповідальність за злочини, вчинені щодо дітей.

Постановка проблеми. Злочини що посягають на життя і здоров'я дітей є найбільш небезпечними посяганнями на особистість. Дослідження становлення кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на життя і здоров'я дітей, вкрай важлива так як саме на основі дотеперішніх законодавчих актів, що регулюють ці відносини побудовані і нинішні норми, які передбачають відповідальність. Досліджуючи та вивчаючи діючі раніше кримінально-правові норми, що охороняли дітей від будь яких посягань, можна сформулювати найбільш ефективні норми кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ці питання вивчалися та описувалися в працях І.О. Бандурки, Т.С. Барила, О.Л. Беспаль, М.І. Ветрова, О.М. Джузи, А.О. Джузи, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, К.Є. Ігошева, Т.Л. Кальченко, Н.В. Кулакової, О.М. Костенка, М.В. Костицького, І.П. Лановенка, Ф.А. Лопушанського, П.П. Михайленка, А.Й. Міллера, Г.М. Мінковського, А.Р. Ратинова, А.І. Селецького, С.А. Тарарухіна, Т.А. Третьякової, А.Т. Тузова, І.К. Туркевич та ін.

Мета статті – проаналізувати кримінальне законодавство і кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, що посягають на життя і здоров'я дітей. Аналіз накопиченого історичного досвіду дозволяє краще використовувати все те, що було в кримінальному праві того часу, і вдосконалити та розширити його сьогодні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі статистикою з роками в Україні, на превеликий жаль, злочини проти життя і здоров'я, вчинені щодо дітей, не зменшуються, а саме: за ч. 1 ст. 155 Кримінального кодексу (далі – КК) (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості) вчинено у 2015 р. – 13, а у 2016 р. – 10; ч. 2 ст. 156 КК (розбещення неповнолітніх) вчинено у 2015 р. – 41, у 2016 р. – 38; ст. 166 КК (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування) вчинено у 2015 р. – 31, у 2016 р. – 48; ч. 2 ст. 137 КК (неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, якщо вони спричинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки) вчинено у 2015 р. – 6, у 2016 р. – 5; ст. 117 КК (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини) вчинено у 2015 р. – 10, у 2016 р. – 7; ст. 135 КК (залишення в небезпеці) вчинено у 2015 р. – 18, у 2016 р. – 21 [1].

Виходячи з вищеведеного, в основі становлення і розвитку кримінального права та відповідальності за окремі види злочинів, вчинених щодо дітей, лежать певні закономірності, під час виявлення яких необхідно використовувати відповідні методи. Серед таких особливу роль відіграє історичний метод, що дає можливість здійснювати порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на життя і здоров'я дітей.

Згідно з «Всесвітньою декларацією про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей», а саме: ч. 2 – діти світу невинні, вразливі і залежні. Вони також допитливі, енергійні і повні надії. Їх час має бути часом радості і миру, ігор, навчання і зростання. Їх майбутнє повинно ґрунтуватися на гармонії і співпраці. Їх життя повинно ставати більш повноцінним, у міру того, як розширюються їх перспективи, і вони знаходять досвід [2].

Крім того, відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», а саме ст. 1, в якій роз'яснюється, що дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття; охорона дитинства – система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав [3].

Довгий час у кримінальному законодавстві злочини проти сім'ї та неповнолітніх не виокремлювалися в окрему групу. У кодифікаційних актах містилися тільки згадки про злочини, які зараз можна назвати «проти сім'ї».

Одним із перших законів, що передбачає відповідальність за посягання на дітей є «Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.». Згідно з від. 1 гл. 2 розд. 11 передбачалась відповідальність за зловживання батьківською владою. Зокрема, за примус дітей до шлюбу (ст. 1586), залучення дітей у злочин (ст. 1587), розбещення неповнолітніх (1588). У гл. 4 цього розділу була передбачена відповідальність за примушування до вступу в шлюб (ст. 1599) та відповідальність опікунів і піклувальників за втягнення в злочин. У від. 1 гл. 4 розд. 8 передбачалась відповідальність за схилення особами, що мають нагляд за малолітніми та неповнолітніми, до розпусти і інших пороків (ст. 993). Кримінальне укладення 1903 р. об'єднало в одну главу злочини проти шлюбного союзу і злочини проти дітей – гл. 19 «Про злочинні діяння проти прав сімейності».

Тут слід виокремити, по-перше, діяння, спрямовані проти шлюбу, по-друге, злочинні порушення дітьми своїх обов'язків щодо батьків і, зрештою, зловживання батьківською владою (ст. 1549 – 1600 ; ст. 143–144; ст. 418– 426). Найбільш небезпечними злочинами визначені: жорстоке поводження батьків з дітьми, умисне розбещення моральності дітей, змушування їх до вступу в шлюб, залишення малолітнього без нагляду, якщо внаслідок цього ним скоєно злочин [4].

Дещо детальніше, але не в спеціальному розділі, регламентував відповідальність за вказані злочини Кримінальний кодекс 1926 р. УСРР. Так, вперше була введена кримінальна

відповідальність за викрадення, приховування або підміну чужої дитини з корисливою метою, з помсти або інших особистих спонукань (ст. 149). Зберігалася відповідальність за несплату аліментів на утримання дітей (ст. 158).

У 1935 р. була введена кримінальна відповідальність за підбурювання неповнолітніх або залучення їх до участі в різних злочинах, а також за примушування неповнолітніх до заняття спекуляцією, проституцією, жебрацтвом і т. ін. (ст. 732) та за використання опіки з корисливою метою і залишення опікуваних дітей без нагляду і необхідної матеріальної допомоги (ст. 1581) [5].

Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. розширив перелік обтяжуючих обставин, передбачених основними началами кримінального законодавства СРСР та союзних республік. Так, у п. «є» ч. 2 ст. 47 КК УСРР 1927 р. було внесено такі доповнення: «здійснення злочину <...> щодо осіб, підлеглих злочинцю чи тих, що знаходяться на його піклуванні, або в особливо безпорадному за віком чи іншими умовами стані». Доповнення до терміна «безпорадне» поняття «особливо» виражає, як видно, прагнення законодавця підкреслити виняткову небезпечність неминучої смерті, стану потерпілого через його хворобу, малолітство, старість чи інші умови, усунути які має можливість тільки інша особа – особа, на піклуванні якої цей потерпілий знаходився, або яка своїми діями поставила потерпілого в такі умови.

Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. відтворив традиційну для кримінального законодавства норму про кримінальну відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, що знаходиться у небезпечному для життя стані, і позбавленої можливості вжити заходів самозбереження через малолітство, старість, хворобу чи взагалі унаслідок своєї безпорадності (ст. 156). Така відповідальність можлива була у випадках, якщо особа, яка залишила без допомоги потерпілого, зобов'язана була піклуватись про залишеного і мала можливість надати допомогу. Однією з умов кримінальної відповідальності за ст. 156 КК УСРР 1927 р. було те, що обов'язок піклуватись про потерпілого «...повинен вже існувати в момент залишення без допомоги; а тому відмова від обіцяного догляду, наприклад, за хворим чи дитиною, якщо особа фактично не приступила до виконання своєї обіцянки, не може розглядатись як залишення без допомоги». Водночас важливо доповнити, що відповідальність за ст. 156 КК УСРР 1927 р. наставала за наявності завідомо для винного залишення без допомоги, це означало, що винному повинно бути відомо, що людина знаходиться в небезпечному для життя стані, і вона позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження.

Відповідно до існуючого на той час у судовій практиці, за ст. 156 КК УСРР 1927 р. звичайно кваліфікувалося підкидання дітей, зокрема і на території дитячих будинків, залишення важко хворих дітей без усякого догляду, залишення без усякої підтримки дітьми старих батьків і т. ін. У тих же випадках, коли підкинута чи залишена у небезпечному стані дитина гинула, винні в цьому притягувалися до відповідальності як за вбивство, тобто за ст. 136 КК УСРР 1927 р.

На жаль, радянське кримінальне законодавство, починаючи з 1949 р., коли редакція ст. 136 КК УСРР 1927 р. піддалася істотній зміні, не містило посилення на безпорадний стан як на кваліфікуючу ознаку вбивства. Логіку вітчизняного законодавця, що виключив цю кваліфікуючу ознаку зі складу вбивства, пояснити важко. І, зокрема, тому, що стосовно інших складів злочину, наприклад, згвалтування і залишення в без-

пеці, що значно відрізняються за ступенем суспільної небезпеки від вбивства, тим більше, кваліфікованого, безпорадність залишилася, щоправда, у ролі одного з обов'язкових ознак складу злочину [6].

Прийняття 01.09.2001 р. Кримінального кодексу стало значною подією в політичному, економічному і суспільному житті України, адже побудова і функціонування правової демократичної держави не може відбуватися без існування ефективної законодавчої бази, яка б належним чином регулювала і охороняла суспільні відносини. Ухваленню першого Кримінального кодексу незалежної України передувала багаторічна напружена робота провідних вчених та практиків України, результатом якої стало напрацювання низки базових, концептуальних положень (ідей), які не тільки втілилися у КК України, а й стали стрижнем сучасної кримінально-правової політики України та визначили подальший розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність на наступні роки [7].

На сьогодні кримінальна відповідальність згідно з КК України 2001 р. за злочини проти життя і здоров'я дітей розширена порівняно з попередніми кодексами та закріплена в наступних статтях: ст. 117 (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини); ч. 2 ст. 135 (залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані); п. 2 ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності); ч. 1 ст. 135 (завідоме залишення без допомоги особи, яка перебувала в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство); ч. 2 ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам); ч. 4 ст. 152 (згвалтування малолітньої чи малолітнього); ч. 3 ст. 153 (насилницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо малолітньої чи малолітнього); ч. 1 ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості); ч. 3 ст. 120 (доведення до самогубства, якщо воно було вчинено щодо неповнолітнього); ч. 3 ст. 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невеликою інфекційною хворобою, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 133 (зараження венеричною хворобою, вчинене щодо неповнолітнього); ст. 137 (неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей); ч. 2 ст. 140 (неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому); ч. 2 ст. 147 (захоплення заручників, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2, 3 ст. 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода, щодо неповнолітнього та щодо малолітнього); ч. 3 ст. 152 (згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього); ч. 2 ст. 153 (насилницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо неповнолітньої та неповнолітнього); ч. 2 ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості); ч. 2 ст. 181 (посагання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, вчинене щодо групи неповнолітніх); ч. 3 ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 315 (схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 317 (організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних

речовин або їх аналогів, вчинені із залученням неповнолітніх); ст. 323 (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу); ст. 324 (схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів); ч. 1 ст. 442 (геноцид) [8].

У різні періоди кримінальне законодавство належним чином не охороняло життя і здоров'я неповнолітніх (якщо й мала місце кримінально-правова охорона вказаних об'єктів, то лише дорослих осіб). За радянських часів, кримінальні кодекси УСРР 1922 р. і 1927 р. не ставили за мету здійснювати особливу охорону найменш захищених осіб (малолітніх і неповнолітніх) від посягань на їхнє життя і здоров'я. Лише в КК 1960 р. були передбачені окремі норми, що додатково передбачали кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого [9].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що чинний КК України, порівняно з усіма попередніми, розширив межі охорони прав дітей щодо вчинення злочинів проти життя та здоров'я щодо них. Однак, не дивлячись на це, на сьогодні він потребує вдосконалення, спираючись на історію, практику, яка склалася роками, та зміни, які відбуваються в країні. Оскільки удосконалення кримінального законодавства сприятиме втілювати в життя права дитини та охорони її життя та здоров'я в повному обсязі.

Література:

1. Офіційний сайт Національної поліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/category/46874>.
2. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей. – Нью-Йорк, 2000. – 30 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_child90.shtml.
3. Про охорону дитинства : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20110710/page>.
4. Загальна характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-referat.com>.
5. Уголовный Кодекс РСФСР редакции 1926 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikisource.org>.

6. Штирлов О.В. Генезис беспорядного стану особи потерпілого у вітчизняному кримінальному законодавстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/14673-2011-0118-22-38-43.html>.
7. Тацій В.Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення / В.Я. Тацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNKI_2012/10_Let_KK_2011.pdf.
8. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 190-191.

Зеленяк П. А. Генезис уголовной ответственности за преступления, посягающие на жизнь и здоровье детей

Аннотация. В статье исследована история становления и виды наказаний за преступления против жизни и здоровья, совершенные в отношении детей. Осуществлен сравнительный анализ уголовной ответственности за преступления, посягающие на жизнь и здоровье детей в отечественном законодательстве.

Ключевые слова: генезис уголовной ответственности, дети, малолетние, несовершеннолетние, права и интересы детей, преступление, уголовная ответственность за преступления, совершенные в отношении детей.

Zelenyak P. Genesis of criminal liability for crimes that affect children's lives and health

Summary. The article investigates the history of formation and types of punishments for crimes against life and health committed against children. A comparative analysis of criminal responsibility for crimes that infringe upon the life and health of children in the domestic legislation is carried out.

Key words: genesis of criminal responsibility, childhood, minors, underage, rights and interests, crime, criminal responsibility for crimes committed against children.

